

پیش هزار دیده‌بنا^۱

بررسی فراتحلیلی انتحال در مقالات علمی - پژوهشی ادبیات فارسی

عباس واعظزاده*

چکیده

انتحال (سرقت علمی) یکی از غیراخلاقی‌ترین آسیب‌های پژوهش است که امروزه در تحقیقات دانشگاهی ما رو به فزونی است. هدف این مقاله بررسی جوانب مختلف انتحال (سرقت علمی) در مقالات علمی - پژوهشی، به عنوان برجسته‌ترین نماینده تحقیقات دانشگاهی، و به‌طور ویژه مقالات علمی - پژوهشی حوزه ادبیات فارسی است. برای این منظور با استفاده از روش توصیفی - استنادی، ابتدا سرقت علمی با ذکر مصادیقی از آن در مقالات علمی - پژوهشی ادبیات فارسی تعریف می‌شود و در ادامه مسئولان، عوامل و انگیزه‌های انجام سرقت علمی در مقالات علمی - پژوهشی مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت راهکارهایی برای پیش‌گیری از انجام سرقت علمی و پس‌گیری مقالات سرقتی در مجلات علمی - پژوهشی حوزه ادبیات فارسی ارائه می‌گردد. این مقاله بر نقش بازدارنده سامانه‌های مشابه‌یاب متون (در مراحل قبل از چاپ مقالات)، نقدهایی که توسط پژوهشگران و آگاهان پیشینه تحقیق در حوزه‌های مطالعاتی مختلف (دیدگان بینا) نوشته می‌شود و چاپ این مقالات توسط مجلات علمی - پژوهشی، سلب اعتبار مقالات سرقتی چاپ‌شده و لغو امتیاز حاصل از آن‌ها، به عنوان راهکارهایی عملی در این خصوص تأکید دارد.

کلیدواژه‌ها: آسیب‌شناسی تحقیق، اخلاق پژوهش، انتحال (سرقت علمی)، تحقیقات ادبی، مقالات علمی - پژوهشی.

* استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند، vaezzadeh_abbas@birjand.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۰۴

۱. مقدمه

متأسفانه امروزه در تحقیقات دانشگاهی (کتاب، پایان‌نامه و مقاله) شاهد آسیب‌های متعددی چون: خرید و فروش تحقیق، سرقت علمی، پژوهش‌های جدولی (کلیشه‌ای)، جورچینی (پازلی) و تکراری، تورم علمی، تورم نویسندگی و... هستیم. یکی از مهمترین، غیراخلاقی‌ترین و ویران‌کننده‌ترین این آسیب‌ها، «سرقت علمی» (Plagiarism) است.

سرقت علمی معضلی جدید و مختص جهان امروز نبوده و قدمت آن شاید به درازای تاریخ تحقیق و نگارش باشد. فقط در ایران و حوزه زبان و ادبیات فارسی، شاعران و نویسندگان ادوار مختلف بارها از به تاراج رفتن آثارشان توسط دیگران شکایت کرده‌اند.^۱ در کتاب‌های نقد شعر و نقد ادبی، بلاغت، روش تحقیق و اخلاق پژوهش، همیشه بحثی با عنوان «سرقات» مطرح بوده است. مقالات متعددی در خصوص سرقت‌های علمی و ادبی انجام شده توسط سارقان فکر و سخن نوشته شده است. در یک جستجوی ساده در «پایگاه مجلات تخصصی فارسی نور» (نورمگز) که تنها به نمایه مقالات فارسی حوزه‌های علوم قرآن و حدیث، فلسفه، کلام و عرفان، فقه، اصول و حقوق، کتابداری و اطلاع‌رسانی، روان‌شناسی، اقتصاد، هنر، مدیریت، ادبیات و تاریخ می‌پردازد، تا اوایل سال ۱۳۹۷، ۱۶۴ رکورد با عبارت «سرقت علمی» و ۵۵۵ رکورد با عبارت «سرقت ادبی» یافت شد که در مجموع ۱۳۳ رکورد آن به حوزه ادبیات اختصاص داشت. به این آمار بیفزایید مقالاتی را که نویسندگان آن‌ها محترمانه و کریمانه یک سرقت علمی / ادبی را گزارش کرده و این اصطلاح را در مقاله خود به کار نبرده‌اند. چندی پیش (۱ نوامبر ۲۰۱۶) مجله معتبر بین‌المللی نیچر (*Nature*) گزارشی را حاوی حذف و سلب اعتبار ۵۸ مقاله به زبان انگلیسی منتشر کرد که ۲۸۲ تن از نویسندگان ایرانی آن‌ها به انجامی مختلف دست به تقلب یا سرقت از مقالات دیگر زده بودند. البته این اولین باری نبوده که مجله نیچر چنین گزارشی را در خصوص مقالات محققان ایرانی منتشر کرده است (پایگاه خبری دیده‌بان علم ایران، ۱۳۹۵). این آمار از رشد روزافزون این موضوع در جامعه دانشگاهی ایران و تبدیل شدن آن به یک بحران و معضل بزرگ حکایت دارد. پیش از این، نهادهای رسمی و غیررسمی بارها متذکر فزونی گرفتن این مسئله در جامعه علمی ما شده بودند، اما چاره‌ای اساسی برای آن اندیشیده نشد. گزارش مجله نیچر و در پی آن، رسانه‌ای شدن این خبر، شوکی به جامعه علمی و مدیریتی ما وارد کرد. پس از این شوک، همایشی با عنوان «بررسی راهکارهای پیشگیری از سرقت علمی» به همت پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات جهاد

دانشگاهی و حمایت مراکز و نهادهای بزرگ علمی و دولتی کشور در تاریخ ۶ بهمن ۱۳۹۵ برگزار شد و مسئولان ذی‌ربط دولتی، قضایی، دانشگاهی و متخصصان این حوزه به بیان راهکارهای پیشنهادی و کارهای انجام‌شده در این خصوص، چون: برگزاری کارگاه‌های آموزشی - توجیهی، وضع قوانین و آیین‌نامه‌های بازدارنده، پیگردهای قضایی، طراحی و به‌کارگیری نرم‌افزارهای مشابه‌یاب متون و... پرداختند (همایش بررسی راهکارهای پیشگیری از سرقت علمی، ۱۳۹۵). پس از این همایش، دولت نیز دست به کار شد و لایحه‌ای در خصوص مقابله با این معضل تقدیم مجلس کرد و سرانجام این لایحه به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و در تاریخ ۱۴ شهریور ۱۳۹۶ با عنوان «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی» برای اجرا به دولت ابلاغ شد.

جامعه علمی ادبیات فارسی نیز امروزه به شدت درگیر معضل سرقت علمی است و تحقیقات ادبی، از کتاب و پایان‌نامه گرفته تا مقالات همایشی، علمی - ترویجی و علمی - پژوهشی، دانسته یا نادانسته، بدان آلوده شده‌اند. در این میان، مسئله آلودگی مقالات علمی - پژوهشی، به عنوان پرچمدار تحقیقات ادبی حال حاضر، از اهمیت بیشتری برخوردار است. علی‌رغم اعمال فیلترهای متعدد در مجلات علمی - پژوهشی، باز هم شاهد چاپ مقالاتی هستیم که به انحای مختلف مرتکب سرقت علمی شده‌اند. فقط در شماره ۳۹ فصلنامه نقد ادبی، ۳ مقاله از ۴ مقاله بخش «نقد مقاله» آن، به گزارش سرقت‌های علمی صورت‌گرفته در مقالات منتشرشده در مجلات علمی - پژوهشی اختصاص داشته است.

این مقاله بر آن است تا با بهره‌گیری از روش توصیفی - استنادی، ضمن ذکر مصادیقی از سرقت علمی در مقالات علمی - پژوهشی حوزه ادبیات فارسی، به منظور آگاهی‌بخشی به جامعه علمی این حوزه، به بررسی جوانب مختلف این معضل از قبیل: مسئولان، عوامل و انگیزه‌های انجام سرقت علمی در مقالات علمی - پژوهشی، راه‌های پیش‌گیری از سرقت علمی و پس‌گیری مقالات سرقتی در مجلات علمی - پژوهشی و عواقب ناشی از وقوع چنین اعمالی برای نویسندگان مقالات سرقتی بپردازد.

۲. سرقت علمی و مصادیق آن

از سرقت علمی - که با نام‌های دیگری چون: انتحال، سرقت ادبی، اندیشه / سخن‌ربایی و... یادکرده‌اند - تعاریف فراوانی ارائه شده است. چنان‌که پیشتر گفته شد، این مبحث سابقه‌ای دیرینه دارد و مبحث سرقات یکی از مباحث مطرح در کتب بلاغی و نقد شعر بوده است.

در کتب سنتی، تعریف جامعی از این اصطلاح ارائه نشده، بلکه این مقوله به انواعی تقسیم شده و هر نوع به شکلی مجزا تعریف شده است. همایی با جمع‌بندی نظرات کتب سنتی و افزودن نظرات خود، سرقات را به ۱۱ نوع (نسخ/انتحال، مسخ/اغاره، سلخ/المام، نقل، شیادی و دغل‌کاری یا دزدی بی‌برگه و بی‌نام و نشان، حل، عقد، ترجمه، اقتباس، توارد و تتبع و تقلید) تقسیم می‌کند، اما درنهایت پنج نوع اول را شایسته عنوان سرقت ادبی می‌داند و آن‌ها را این‌گونه تعریف می‌کند:

هرگاه لفظ و معنی - هر دو - را عیناً و بدون تصرف و تغییر، سرقت کرده باشند، آن را **نسخ و انتحال** می‌گوییم، و هرگاه لفظ و معنی - هر دو - را برده، اما در آن تغییر و تبدیل داده باشند، [آن را **مسخ و اغاره** می‌نامیم و در صورتی که تنها معنی و فکر و مضمون را فراگرفته و با حفظ موضوع آن را به لفظ دیگر، بیرون آورده باشند، **ناملش سلخ و المام** است، و اگر موضوع را هم تغییر داده باشند، آن را **نقل** می‌گویند، و هرگاه لفظ و معنی - هر دو - را به سبب سرقت مآخذ و اسناد ربوده باشند، **ناملش شیادی و دغل‌کاری یا دزدی بی‌برگه و بی‌نام و نشان** است (همایی، ۱۳۷۹: ۳۵۷-۳۵۸).

در دوره معاصر سرقت علمی به عنوان یک اصطلاح مطرح در حوزه اخلاق پژوهش، تعریف و مصادیقی برای آن تعیین شده است. به گفته کارشناسان این حوزه، یکی از جامع‌ترین تعریف‌هایی که امروزه از سرقت علمی ارائه شده است، تعریف «کمیته اخلاق نشر (کوپ)» (Committee on Publication Ethics (COPE) است. این کمیته سرقت علمی را عبارت از «استفاده غیرعمدی یا دانسته و یا بی‌ملاحظه از کلمات، ایده‌ها، عبارات، ادعا و یا استنادات دیگران بدون قردادانی و توضیح و استناد مناسب به اثر، صاحب اثر یا سخنران ایده» (به نقل از عباسیان و رجب‌زاده عصارها، ۱۳۹۴ب) می‌داند. در این تعریف، سرقت علمی نه تنها منابع مکتوب (کتاب، مقاله، پایان‌نامه، جزوه و...)، که منابع مسموع (سخنرانی‌های زنده یا فایل‌های صوتی آن‌ها) را نیز شامل می‌شود.

کمیته اخلاق پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نیز سرقت علمی را اینگونه تعریف می‌کند: «سرقت علمی شامل اقتباس نزدیک افکار و الفاظ نویسنده دیگر، تناظر یک به یک در بیان اندیشه‌ها و شباهت‌های ساختاری در نوشتار یا انتساب ایده‌ها، فرآیندها، نتیجه‌ها یا کلمه‌های دیگران به خود، بدون ارجاع مناسب است» (کمیته اخلاق پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۰: ۳۴).

بند ۳۳ «آیین‌نامهٔ مصادیق تخلفات پژوهشی» (۱۳۹۳) این وزارت، سرقت علمی را یکی از مصادیق تخلف پژوهشی محسوب کرده، آن را این‌طور تعریف می‌کند: «کپی‌برداری کامل یا بخشی از یافته‌های پژوهشی یا محصولات علمی بدون استناد و ارجاع مناسب به صاحب اثر». این آیین‌نامه ۱۷ مصداق برای سرقت علمی برمی‌شمارد که اهم آنها از این قرارند:

۱. اقتباس نزدیک افکار و الفاظ نویسندهٔ دیگر؛
۲. تناظر یک به یک در بیان اندیشه‌ها و شباهت‌های ساختاری در نوشتار؛
۳. انتساب ایده‌ها، نظریات، فرآیندها، نتیجه‌ها یا کلمه‌های دیگران به خود، بدون ارجاع مناسب و با نیت ارائه به عنوان کار خویش؛
۴. استفاده کردن از نظریات، یا کارکرد افراد دیگر و ارائهٔ آن به عنوان کار خود، بدون ذکر نام یا دادن اعتبار به آنها؛
۵. استفاده یا تقلید از زبان، فکر یا نوشتهٔ نویسندهٔ دیگر و ارائهٔ آن به نام خویش؛
۶. ترجمهٔ کل یا بخشی از آثار دیگران بدون کسب اجازه از مبادی ذی‌ربط و معرفی آن به عنوان یک پژوهش اصیل علمی؛
۷. برداشتن اصل یک مقاله و ثبت آن به نام خود در محل دیگر مانند یک مقالهٔ ISI و چاپ آن در مجلات علمی داخلی؛
۸. ارائهٔ مقالهٔ چاپ‌شدهٔ دیگران در سمینارهای داخل یا خارج کشور؛
۹. استفادهٔ کامل یا بخشی از مقالات، پایان‌نامه و کتب چاپ‌شدهٔ دیگران، بدون ارجاع به نویسندگان مقاله، پایان‌نامه، کتب یا اثر؛
۱۰. عدم رعایت کلیهٔ موازین اخلاقی مرتبط با منابع و آثار چاپی در هنگام استفاده از منابع و آثار الکترونیکی؛
۱۱. عدم رعایت ارجاع‌دهی طبق سنت‌های ای‌پی‌ای یا شیکاگو و سایر نظام‌های ارجاع‌دهی مرسوم؛
۱۲. بیان مستقیم از منبع دیگر (کپی کردن کلمه به کلمهٔ جملات یا مونتاژ کردن جمله به جملهٔ پاراگراف‌ها از منابع) بدون قرار دادن مطلب در داخل گیومه، علی‌رغم اشاره به مأخذ آنها در انتهای جمله.

۳. مصادیق سرقت علمی در مقالات علمی - پژوهشی ادبیات فارسی

در حوزه ادبیات فارسی نیز ما با تحقیقاتی مواجهیم که از مصادیق سرقت علمی محسوب می‌شوند. زمانی این مسئله به عنوان یک معضل بزرگ در این حوزه مطرح می‌شود که ما شاهد چاپ مقالات آلوده به سرقت علمی در مجلات علمی - پژوهشی - به‌عنوان معتبرترین مجلات علمی کشور - هستیم. ذکر مصادیقی از انواع سرقت علمی در چند مقاله علمی - پژوهشی در حوزه ادبیات فارسی - که پیش از این در مقالاتی دیگر بر ملا شده‌اند - به‌مثابه مثتی از خروار، می‌تواند به روشن شدن ابعاد این موضوع کمک کند.

محسن شریفی صبحی در بخشی از مقاله «گریماس، یک روش مرده» به بررسی و تبیین سرقت‌های مقاله‌ای با عنوان «تحلیل حکایات تعلیمی تذکره‌الاولیا برپایه الگوی روایی گریماس» (پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، زمستان ۱۳۹۲) از مقاله «بررسی تحلیلی ساختار روایت در کشف‌المحجوب هجویری براساس الگوی نشانه‌شناسی روایی گریماس» به قلم ناهید دهقانی (متن پژوهی ادبی، تابستان ۱۳۹۰) پرداخته است. به عنوان نمونه، وی در بیان یکی از این موارد می‌نویسد:

نویسنده «مقاله هجویری» در ص ۱۱ به توصیف مهارت هجویری در پرورش حکایات پرداخته است. منبع اصلی وی در این باره کتاب عارفانه‌ها و صوفیانه‌های نادر ابراهیمی است... که تحلیلی از برخی کتب عرفانی از جمله کشف‌المحجوب هجویری است. بند زیر نقل به مضمونی است که دهقانی از گفتار ابراهیمی کرده است:

هجویری یکی از کسانی است که در پروردن این حکایت‌ها و غنا بخشیدن به آن‌ها، به‌ویژه از نظر ساختار، نسبت به بسیاری از نویسندگان دیگر موفق‌تر عمل کرده است [...] هجویری دقیقاً می‌داند که چگونه از حکایات به‌عنوان ابزار فکری خود استفاده کند و چگونه نظام فکری خود را بر حوادث و حکایات تطبیق دهد تا مخاطب را تحت تأثیر قرار دهد (۱۱).

نویسندگان مقاله عطار نقل به مضمون بالا را از کتاب ابراهیمی روبرداری کرده‌اند. متن بالا در تعریف و توصیف کشف‌المحجوب است؛ اما ایشان با مصادره به مطلوب کردن متن فوق، با حذف نام هجویری و جایگزین کردن نام عطار این‌گونه نوشته‌اند: «عطار از کسانی است که در تذکره‌الاولیا از نظر ساختار، پرورش و غنی کردن حکایات موفق عمل می‌کند. او می‌داند چگونه از حکایت به‌عنوان ابزاری تأثیرگذار برای بیان

اندیشه‌های عارفانه و تعلیم دیگران استفاده کند» (۷۵). (شریفی صبحی، ۱۳۹۵: ۲۰۶-۲۰۷؛ برای نمونه‌های بیشتر نک. همان منبع).

عباس واعظزاده نیز در مقاله «همچو عکس ماه اندر آب جو» به گزارش اقتباس‌های نامشروع مقاله «طرحی برای طبقه‌بندی انواع ادبی در دوره کلاسیک» (پژوهش‌های ادبی، تابستان ۱۳۸۸) از مقاله «انواع ادبی در شعر فارسی» (دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه قم، بهار ۱۳۸۶) تقی پورنامداریان پرداخته است. یکی از نمونه‌های مذکور در این مقاله، از این قرار است:

پورنامداریان در مقاله «انواع ادبی در شعر فارسی» ایده خود را درخصوص ایجاد تغییر در تقسیم‌بندی یونانی انواع ادبی برای انطباق آن با شعر کلاسیک فارسی چنین مطرح می‌کند:

ما می‌توانیم برای نظم‌بخشیدن و طبقه‌بندی شعر کلاسیک فارسی همان تقسیم‌بندی یونانی را با تغییر اندکی بپذیریم... از انواع شعر بنابر تقسیم‌بندی یونانی، نوع حماسی و غنایی آن در شعر فارسی موجود است. اما در شعر فارسی، ما شعر نمایشی نداشته‌ایم... می‌توان در ارتباط با شعر فارسی، شعر حکمی و تعلیمی را به جای آن گذاشت... اگر این سه نوع اصلی... را به عنوان انواع اصلی شعر بپذیریم می‌توان ذیل هرکدام اقسام یا انواع فرعی مربوط به آن نوع اصلی را گرد آورد (۱۳۸۶: ۸-۹).

نویسنده مقاله مورد بحث نیز عیناً همین ایده را «پیشنهاد خود» برای طبقه‌بندی شعر فارسی می‌داند:

برخلاف نظر ارسطو که کل ادبیات تخیلی - اعم از شعر و نثر - را ذیل سه نوع اصلی جای داده است، برای طبقه‌بندی شعر و نثر دو الگوی متفاوت پیشنهاد می‌شود... دو تفاوت دیگر طرح ما با تقسیم‌بندی ارسطو... نخست اینکه ما به جای درام، که در ادبیات کلاسیک خودمان نمونه‌ای برای آن نداریم، نوع «تعلیمی - القائی» پیشنهاد می‌شود و دودیکر اینکه زیرمجموعه هر سه نوع کاملاً متناسب با جریان‌های شعری در ادب فارسی تنظیم شده است (ص ۸۵). (واعظزاده، ۱۳۹۶: ۲۱۸؛ برای نمونه‌های دیگر نک. همان منبع)

وی در مقاله دیگری با عنوان «آن باده همان است، اگر شیشه دگر شد» سرقت‌های مقاله‌ای با عنوان «تأملی در تحول مناظره از درخت آسوریک تا اشعار نیمایی» (فنون/ ادبی،

بهار ۱۳۹۵) از مقاله «مناظره در ادب فارسی» (کیهان فرهنگی، بهمن و اسفند ۱۳۸۹) نوشته مرتضی شوشتری را برمی‌شمارد. به‌عنوان نمونه در این مقاله می‌خوانیم:

از انبوه منابع موجود درباره مناظره، شواهد نشان می‌دهد که نویسندگان مقاله مورد بحث، منبع دست‌چندی چون مقاله «مناظره در ادب فارسی» را - که نویسنده آن خود از منابع دیگری در تهیه آن بهره برده - در پیش دست خود گذارده و عیناً یا با اندکی پس و پیش کردن و تغییر عبارات، از آن رونویسی کرده‌اند. به‌عنوان مثال شوشتری در مقاله «مناظره در ادب فارسی» ذیل عنوان «قدمت و سابقه مناظره در ادب جهانی» آورده است:

در ادبیات غرب قدمت مناظره به دو اثر مشهور آرسیتوفانس، شاعر یونانی (۴۵۰-۳۸۵ ق.م) گوکها و ابرها می‌رسد، که اولی مناظره‌ای است بین دو شاعر، و دومی بین حق و ناحق، اوج مناظره در سده‌های دوازدهم، سیزدهم و هفدهم میلادی بوده که هم در نثر و هم در نظم کاربرد داشته است (۱۳۸۹: ۶۲).

نویسندگان مقاله مورد بحث نیز همین عبارات را با اندکی تغییر در مقدمه مقاله‌شان آورده‌اند:

مناظره در ادبیات همه ملت‌های جهان مورد توجه بوده است. در ادبیات غرب قدمت آن به دو اثر مشهور آرسیتوفانس، شاعر یونانی (۳۸۵-۴۵۰ ق.م) «گوکها» و «ابرها» می‌رسد، که اولی مناظره‌ای است بین دو شاعر، و دومی بین حق و ناحق است که در برابر هم قرار می‌گیرند... اوج این نوع شعر را در اروپای قرن دوازدهم و سیزدهم میلادی می‌دانند (صص ۱۷۹-۱۸۰). (واعظ‌زاده، ۱۳۹۶: ۲۱۲؛ برای نمونه‌های بیشتر نک. همان منبع)

در آخرین نمونه، مجید منصوری در مقاله «سرق‌ت ادبی جدید با روش کهن» به بررسی شیوه‌های گوناگون سرق‌ت نویسندگان مقاله «ضرورت تصحیح دیوان امیرخسرو دهلوی» (مطالعات شبه قاره، پاییز ۱۳۹۵) از مقاله خود با عنوان «بررسی دیوان غزلیات امیرخسرو دهلوی بر اساس چند دستنویس معتبر» (متن‌شناسی، پاییز ۱۳۹۲) پرداخته است. منصوری شیوه‌های سرق‌ت‌های انجام‌شده در این مقاله را اینگونه برمی‌شمارد: «الف. گرداندن جامه الفاظ و تقدیم و تأخیر عبارت‌ها... ب. حذف قسمت‌هایی از مقاله اصلی؛ پ. افزودن و تغییر برخی شواهد جزئی؛ ت. پس و پیش کردن بخش‌های مختلف مقاله؛ ث. تغییر ارجاع‌ها به ویراست‌های گونه‌گون از همان کتاب‌ها» (۱۳۹۶: ۲۰۰) و در ادامه برای اثبات

مدعای خود، از عنوان مقاله گرفته تا چکیده، کلیدواژه، مقدمه، بحث و بررسی، نتیجه و منابع، شواهدی می آورد. به عنوان مثال درباره بخش نتیجه گیری این مقاله می نویسد:
تقریباً کل نتیجه گیری مقاله ایشان بر پایه مقاله نگارنده نوشته شده که در اینجا فقط قسمتی از آن برای روشن شدن بحث آورده شده است.

<p>در این تحقیق بر اساس سه دست نویس از دیوان غزلیات امیرخسرو دهلوی... نشان داده شد که توجه غالب نسخه های موجود... بهترین روش برای تصحیح تحریفات متون تصحیح شده بر اساس چند نسخ از نسخه های فراوان موجود است. در پایان باید گفت تصحیحی جدید و انتقادی از دیوان غزلیات امیرخسرو بر پایه نسخه های موجود که مورد استفاده مصححان پیشین قرار نگرفته، بایسته و ضروری می نماید.</p>	<p>A: ۸۵</p>
<p>در این پژوهش بر اساس نسخه های خطی معتبر از دیوان امیرخسرو دهلوی نشان داده شد که توجه به دست نویس های ارزشمند، بهترین روش برای تصحیح خطاهایی است... و باید یادآور شد به سبب وجود این نسخه ها که مصححان گذشته از آنها استفاده نکرده اند، ضرورت ارائه تصحیحی انتقادی و نوین از دیوان امیرخسرو بایسته می باشد.</p>	<p>B: ۱۰۵</p>

(منصوری، ۱۳۹۶: ۲۰۷؛ برای نمونه های بیشتر نک. همان منبع).

۴. مسئولان سرقت علمی در مقالات علمی - پژوهشی

حال که عیناً مصادیقی از سرقت علمی را در مقالات علمی - پژوهشی مذکور مشاهده کردیم، باید ببینیم که چه کسی مسئول انجام سرقت علمی در این مقالات و به طور کل، در یک مقاله علمی - پژوهشی است؟ برای پاسخ به این پرسش به منشور اخلاقی یک مجله علمی - پژوهشی حوزه ادبیات فارسی (جستارهای ادبی) مراجعه کردیم. در این منشور وظایف و تعهدات نویسندگان، سردبیر، هیئت تحریریه و داوران در قبال «سرقت علمی» چنین بیان شده است:

سردبیر مجله مسئول اتخاذ تصمیم جهت پذیرش یا رد مقالات ارسالی می باشد.
سردبیر با کمک هیئت تحریریه و با در نظر گرفتن مسائل مربوط به حق کپی برداری، سرقت علمی و... همچنین صلاح دید داوران و ویراستاران اقدام به پذیرش مقاله می نماید...

داوران موظفند منابعی را که نویسنده به آنها ارجاع داده شناسایی و بررسی نمایند. هرگونه نتیجه گیری یا بحثی که پیش از این مطرح شده باشد باید همراه با منبع ذکر شود. همچنین داوران موظفند در صورت مشاهده هرگونه شباهت یا هم پوشانی بین اثر ارسالی و مقاله ای دیگر مراتب را به سردبیر اطلاع دهند.

نویسنده، مسئول نهایی محتوای کل مقاله ارسالی می باشد... نویسنده مقاله باید از این که تمامی مطالب ذکر شده حاصل پژوهش وی است اطمینان حاصل نموده و منشأ و اصالت هر یک از مجموعه داده‌های به کار گرفته شده را مشخص کند... همه نویسندگان بیان شده در مقاله باید در کار پژوهش مساعدت و همکاری جدی داشته و در مقابل نتایج پاسخگو باشند... نویسندگان باید مسئولیت و اعتبار کار را تقبل کنند... نویسنده مسئول که مقاله را به مجله ارسال می نماید باید یک نسخه یا پیش نویس مقاله را به همه نویسندگان مشترک و همکار ارسال و رضایت آن‌ها را جهت ارسال مقاله به مجله و انتشار آن کسب کند (دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۵).

آن گونه که از منشور اخلاقی این مجله برمی آید، سردبیر، هیئت تحریریه، داوران و نویسنده/ نویسندگان مقاله، هر کدام در حد خود مسئول انجام سرقت علمی در یک مقاله علمی - پژوهشی محسوب می شوند، اما مسئولیت اصلی و نهایی آن بر عهده نویسنده یا نویسندگان، به ویژه نویسنده مسئول مقاله است. نویسنده مسئول در مقالات تک نویسنده، همان نویسنده و در مقالات چند نویسنده، نویسنده‌ای است که مقاله را به مجله ارسال می کند؛ اگر نویسنده مسئول بدون اطلاع سایر نویسندگان، نام آن‌ها را در مقاله بیاورد، در صورت وقوع سرقت، آن‌ها می توانند با ارسال نامه‌ای به مجله رسماً تبری خود را از آن مقاله اعلام نمایند و این کار زمانی امکان پذیر است که نویسنده مسئول مدرکی دال بر اطلاع آن‌ها از درج نام ایشان در مقاله نداشته باشد. معمولاً بعضی از دانشجویان برای اعتباربخشی به کارشان نام بعضی از اساتید خود را بدون اطلاع آن‌ها، در مقاله می آورند؛ اما گاه نیز اتفاق می افتد که نه تنها اساتید از درج نام‌شان در یک مقاله دانشجویی اطلاع دارند، بلکه نام خود را در صدر مقاله، بالاتر از نام دانشجو و به عنوان نویسنده مسئول درج می کنند. در چنین مواردی علاوه بر سرقت علمی، اتهام دیگری با عنوان «تقلب در درج نام نویسندگان» (رک. رجبزاده عصارها، ۱۳۹۵) متوجه نویسنده مسئول است. بنابراین، اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها باید از درج نام خود در مقالات دانشجویی‌ای که در آن مشارکت نداشته‌اند و از اصالت آن مطمئن نیستند، جداً بر حذر باشند.

درست است که مسئولیت اصلی وقوع سرقت علمی نهایتاً بر عهده نویسندگان مقاله است، اما داوران، سردبیر و هیئت تحریریه مجله را نیز باید در چاپ چنین مقالاتی سهیم دانست. در وهله اول داورانی که از این لحاظ به خوبی مقاله را مورد بررسی قرار نداده‌اند و در وهله بعد سردبیر و هیئت تحریریه که مسئول تعیین داور و پذیرش نهایی مقاله هستند.

۵. عوامل و انگیزه‌های سرقت علمی در مقاله علمی - پژوهشی

تاکنون تحقیقات متعددی در این زمینه انجام شده است و عوامل مختلفی را در این موضوع دخیل دانسته‌اند. عباسیان و رجب‌زاده‌عصارها در یک جمع‌بندی کلی از چند پژوهش، این عوامل و انگیزه‌ها را چنین برشمرده‌اند:

۱. گسترش فرهنگ «یا منتشر کن یا بمیر»؛
۲. فشار کاری و مالی و کمبود زمان؛
۳. تلاش برای ارتقاء شغلی و جاه‌طلبی و غرور و وجود محیط رقابتی؛
۴. عدم تسلط به زبان انگلیسی؛
۵. رشد روزافزون اینترنت و امکانات آن و فقدان فرهنگ استفاده صحیح از آن در زمینه استناددهی؛
۶. فقدان دانش و آگاهی از نحوه استناددهی و لزوم آن؛
۷. تنبلی و سستی در پژوهش؛
۸. نبود قوانین و منشورهای اخلاقی مدون؛
۹. نبود آموزش و نهادینه سازی فرهنگ رعایت مالکیت معنوی؛
۱۰. نبود مراکز و نهادهای تدوین، اجرا و ارزیابی قوانین مربوط در کشور؛
۱۱. ناتوانی در نوشتن به دلیل سیستم آموزشی نادرست؛
۱۲. ضعف وجدان و اخلاق (۱۳۹۴ الف).

در این میان عامل سوم (تلاش برای ارتقاء شغلی، جاه‌طلبی و غرور و وجود محیط رقابتی) را باید یکی از عوامل اصلی در فزونی گرفتن سرقت علمی در سال‌های اخیر دانست. سیاست‌های وزارتین علوم و بهداشت در اجبار اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها برای نوشتن مقاله و کسب امتیاز حداقلی، برای ارتقای مرتبه، تبدیل وضعیت استخدامی و گرفتن پایه‌های سالانه، بعضی افراد را به‌ناچار به چنین ورطه‌ای می‌کشاند. در آیین‌نامه ارتقای اعضای هیئت علمی - که معیار امتیازدهی در جمیع امور آموزشی و پژوهشی دانشگاه‌های کشور است - بیشترین امتیاز به فعالیت‌های پژوهشی اختصاص یافته و بیشترین امتیازات این بخش از طریق مقالات پژوهشی کسب می‌شود (رک. آیین‌نامه ارتقای اعضای هیئت علمی مؤسسه‌های آموزش عالی، پژوهشی و فناوری دولتی و غیردولتی، ۱۳۹۴: ماده ۳). در راستای همین سیاست‌ها و آیین‌نامه‌ها، دانشجویان مقاطع تحصیلات

تکمیلی ما نیز برای ورود به مقاطع بالاتر (از جمله مصاحبه مقطع دکتری) و نیز دفاع از پایان‌نامه/ رساله خود نیازمند (ملزم به) چاپ مقالات علمی- پژوهشی هستند (رک). آیین‌نامه آموزشی دوره دکتری تخصصی (Ph.D)، ۱۳۹۴: ماده ۱۹). دانشگاه‌های ما هم براساس تعداد مقالات اعضای هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی‌شان رده‌بندی می‌شوند.

۶. راه‌های پیش‌گیری از سرقت علمی در مجلات علمی- پژوهشی

برای پیش‌گیری از انجام سرقت علمی تاکنون راهکارهای مختلفی پیشنهاد شده است که از آن جمله می‌توان به نهادینه کردن اخلاق پژوهش، آموزش صحیح مصادیق سرقت علمی، تصویب و اجرای قانون حق مالکیت معنوی و... اشاره کرد (به عنوان نمونه رک. عباسیان و رجب‌زاده‌عصارها، ۱۳۹۵ب). به این موارد بیفزاییم اصلاح سیاست‌ها و آیین‌نامه‌های آموزشی و پژوهشی را که پیش از این درباره آن صحبت شد.

اما دو راهکار عملی، آزمایش‌شده و مؤثر که مجلات علمی- پژوهشی، به طور ویژه می‌توانند از آن بهره بگیرند، عبارتند از: ۱- استفاده از «نرم‌افزارهای مشابه‌یاب متون» و ۲- چاپ مقالات «نقد مقاله» (دیدگان بینا).

۱.۶ نرم‌افزارهای مشابه‌یاب متون

استفاده از «نرم‌افزارهای مشابه‌یاب متون» - که براساس فناوری هوش مصنوعی طراحی شده‌اند - روشی است که امروزه بسیاری از مجلات معتبر بین‌المللی از آن بهره می‌جویند و از این طریق بسیاری از سرقت‌ها و تقلب‌های علمی را شناسایی کرده‌اند که از نمونه‌های اخیر و مشهور آن می‌توان به شناسایی ۵۸ مقاله محققان ایرانی توسط مجله نیچر - که در ابتدای مقاله بدان اشاره شد - نام برد.

امروزه پایگاه‌ها و نرم‌افزارهای مشابه‌یاب متنی فراوانی در جهان وجود دارد که بعضی از آن‌ها به طور رایگان ارائه خدمات می‌دهند؛ از آن جمله می‌توان به پایگاه‌های «Turnitin»، «Eve2»، «Safeassign»، «Copyscape»، «Crosscheck» و نرم‌افزارهای «Ithenticate» و «Scanmyessay» اشاره کرد. به عنوان مثال پایگاه «Turnitin» که یکی از قدرتمندترین پایگاه‌های مشابه‌یاب است، ۱۹ زبان زنده دنیا را شامل: انگلیسی، عربی، چینی (سنتی و

ساده)، هلندی، فنلاندی، فرانسه، آلمانی، ایتالیایی، ژاپنی، کره‌ای، لهستانی، پرتغالی، رومانیایی، روسی، اسپانیولی، سویسی، ترکی و ویتنامی پوشش می‌دهد و پایگاه داده‌ای محتوی ۴۵ میلیون صفحه وب، ۳۳۷ میلیون مقاله دانشجویی و ۱۳۰ میلیون مقاله از ۱۱۰ هزار مجله و کتاب دارد (سامانه مشابه‌یاب متون سمیم نور، ۱۳۹۵).

هیچیک از پایگاه‌ها و نرم‌افزارهای مشابه‌یاب جهانی، زبان فارسی را پوشش نمی‌دهند. از همین رو و با توجه به شیوع پدیده تقلب و سرقت علمی و نیاز مبرم جامعه علمی ایران به تشخیص این موارد، در چند سال اخیر چهار سامانه مشابه‌یاب متون در کشور طراحی و راه‌اندازی شده است. این سامانه‌ها به ترتیب عبارتند از: سمیم نور، همانندجو، مهتاب و همتاجو.

۱.۱.۶ سمیم نور

«سمیم نور» اولین سامانه مشابه‌یاب متون به زبان فارسی است که توسط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) راه‌اندازی و از تاریخ ۲۰ مرداد ۱۳۹۳ به طور رسمی رونمایی شده است. پشتوانه این سامانه را سه پایگاه مجلات تخصصی نور (نورمگز) (با بیش از ۳۸۰ هزار مقاله)، کتابخانه دیجیتال نور (با بیش از ۱۵ هزار کتاب تمام متن) و پایگاه چکیده پایان‌نامه‌های علوم انسانی و اسلامی نور (با بیش از ۲۰ هزار چکیده) تشکیل می‌دهد (همان). سردبیران و داوران مجلات علمی- پژوهشی، سایر مجلات و مؤسسات، اساتید دانشگاه، دانشجویان و پژوهشگران کشور می‌توانند با مراجعه به نشانی www.samimnoor.ir و عضویت در این پایگاه، با ورود مستقیم متن یا بارگذاری فایل txt یا word مقالات دریافتی خود در این سامانه، گزارشی از میزان و موارد مشابهت آن مقالات با مقالات پیشین دریافت نمایند. «سمیم نور» قابلیت بارگذاری کتاب‌های چاپ‌شده، پایان‌نامه‌ها و مقالات کاربران خود را نیز برای پیشگیری از سرقت آن‌ها فراهم کرده است.

۲.۱.۶ همانندجو

«همانندجو» دومین سامانه مشابه‌یابی متون در ایران است که توسط پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات (ایرانداک) راه‌اندازی و در تاریخ ۲۱ آذر ۱۳۹۵، به مناسبت روز بین‌المللی مبارزه با فساد و همزمان با هفته پژوهش رونمایی شد. این سامانه که به مشابهت‌یابی متون پایان‌نامه‌ها/پیشنهاد‌های دانشجویی اختصاص دارد، به جستجو در متن کامل پایان‌نامه/رساله‌ها و پیشنهاد‌های موجود در ایرانداک می‌پردازد و نوشته‌های همانند را بازیابی کرده، میزان همانندی و منبع اطلاعات همانند را نمایش می‌دهد (پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات، ۱۳۹۵). اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی می‌توانند با مراجعه به آدرس <http://tik.irandoc.ac.ir> فایل word متن کامل/بخشی از متن پیشنهاد، پایان‌نامه یا مقالات دانشجویان خود را برای اطمینان از عدم وقوع سرقت علمی در آن، به این سامانه بسپارند.

۳.۱.۶ مهتاب

«مهتاب» سومین سامانه مشابهت‌یاب متون در ایران است که در آزمایشگاه پردازش زبان طبیعی دانشگاه شهید بهشتی توسعه یافته و مقام اول مسابقات بین‌المللی کشف تقلب ۲۰۱۶ را کسب کرده است. این سیستم در حال حاضر برای تشخیص سرقت علمی در حوزه مهندسی کامپیوتر طراحی شده است، اما با فراهم کردن منابع لازم، در سایر علوم نیز قابلیت استفاده را دارد. این مشابهت‌یاب که توانایی مشابهت‌یابی تک‌زبانه میان اسناد فارسی و دوزبانه میان اسناد فارسی و انگلیسی را دارد، دارای پیکره‌ای شامل ۲۰ هزار سند فارسی و ۳ هزار سند دوزبانه در حوزه برق و کامپیوتر است و از قالب‌های pdf، doc، txt در متن ورودی پشتیبانی می‌کند و قادر است انواع سرقت علمی (کپی‌برداری دقیق/باتغییر، تغییر ساختار جملات، جایگزینی معنایی و بازنویسی) را تشخیص دهد. قرار بوده است که از سال ۱۳۹۶ رسماً از «مهتاب» در بررسی پایان‌نامه‌ها و مقالات دانشکده مهندسی و علوم کامپیوتر دانشگاه شهید بهشتی استفاده شود (دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۵).

۴.۱.۶ همتاجو

«همتاجو» چهارمین مشابهت‌یاب بومی متون است که توسط مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی و با حمایت ستاد فناوری اطلاعات، ارتباطات و میکروالکترونیک معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری در تاریخ ۶ بهمن ۱۳۹۵، هم‌زمان با همایش ملی «بررسی راهکارهای پیشگیری از سرقت علمی» رونمایی و راه‌اندازی شد (خبرگزاری دانشجویان

ایران، ۱۳۹۵). این سامانه می‌تواند شباهت‌های متنی مقالات علمی مشکوک را با مقالات علمی - پژوهشی موجود در پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID) شناسایی کند. «از نقاط قوت این سامانه، تشخیص سرقت معنایی حاصل از بازآرایی معنایی جملات است». (معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، ۱۳۹۵). تمامی اصحاب مجلات، دانشگاه‌ها، پژوهشگران و... می‌توانند با مراجعه به نشانی hamtajoo.ir به صورت رایگان از خدمات این سامانه استفاده کنند. در حال حاضر این سامانه تنها از متن‌های فارسی با قالب‌های doc، docx و txt پشتیبانی می‌کند.

از میان این چهار سامانه مشابه‌یاب بومی، دو سامانه «سمیم نور» و «همتاجو»، می‌توانند در روند داوری مقالات دریافتی مجلات علمی - پژوهشی رشته ادبیات فارسی مورد استفاده قرار گیرند. البته باید توجه داشت که این دو سامانه مزایا و معایبی نسبت به یکدیگر دارند. به عنوان مثال هیچ‌کدام از این دو سامانه قابلیت پشتیبانی فایل‌های ورودی قالب pdf را ندارند. «سمیم نور» مقالات مجلات غیرپژوهشی و بعضی از کتاب‌ها را پشتیبانی می‌کند و مقالات سال‌های دورتر را نیز در اختیار دارد، اما «همتاجو» فقط مقالات علمی - پژوهشی موجود در پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی را - که مقالات آن از سال ۱۳۸۸ به بعد است و مدتی است شماره‌های اخیر مجلات را نیز با تأخیر بسیار نمایه می‌کند - پشتیبانی می‌نماید. در عوض «همتاجو» قابلیت تشخیص سرقت‌های معنایی را نیز دارد. بنابراین، سردبیران و داوران مجلات علمی - پژوهشی در تشخیص سرقت علمی مقالات می‌توانند از «سمیم نور» و «همتاجو» به عنوان مکمل یکدیگر بهره گیرند.

اما این سامانه‌ها مشکلات و نواقصی نیز دارند. یکی از مشکلاتی که در بهره‌گیری از سامانه‌های مشابه‌یاب وجود دارد، کارایی آن‌ها تا «مرحلۀ قبل از چاپ» است؛ زیرا این دو سامانه توانایی ردیابی سرقت‌های انجام‌شده در مقالات چاپ‌شده را ندارند. به عنوان مثال مجلهٔ فنون ادبی که مدعی بررسی مقالات دریافتی خود قبل از ورود به فرایند داوری، از طریق نرم‌افزارهای مشابه‌یاب است (فنون ادبی، ۱۳۹۶)، قادر به کشف سرقت‌های انجام‌شده در مقالهٔ «تأملی در تحول مناظره از درخت آسوریک تا اشعار نیمایی» (رک. بخش ۳ همین مقاله) نبوده است. ما نیز برای آزمایش، مقالات چاپ‌شده‌ای را به این دو سامانه سپردیم، اما هیچ‌کدام از آن‌ها نتوانستند سرقت‌های این مقالات را شناسایی کنند. بنابراین، در «مرحلۀ پس از چاپ» باید راهکار دیگری در تشخیص و ردیابی سرقات علمی داشت.

۲.۶ مقالات «نقد مقاله» (دیدگان بینا)

مقالات نقدی که توسط پژوهشگران و آگاهان پیشینهٔ تحقیق در حوزه‌های مطالعاتی مختلف - که ما از آن‌ها با عنوان «دیدگان بینا» یاد می‌کنیم - نوشته می‌شود و چاپ آن‌ها در مجلات علمی - پژوهشی می‌تواند در آگاهی‌بخشی به جامعهٔ علمی، منروی کردن سارقان و در نتیجه کاهش این رویهٔ غیراخلاقی در جامعهٔ علمی مؤثر باشد. محققان ما باید با مطالعهٔ کتاب‌ها و مقالات حوزهٔ مطالعاتی خود، پژوهش‌های غیراصیل را از پژوهش‌های اصیل بازشناسند و در وهلهٔ بعد آن‌ها را به جامعهٔ علمی بشناسانند و از کنار آن‌ها با بی‌اعتنایی عبور نکنند تا از این طریق پژوهش‌های غیراصیل از گردونهٔ استناد و تحقیق خارج شوند. مسئولان مجلات علمی - پژوهشی نیز باید جایی در مجلهٔ خود برای چاپ «مقالات نقد مقاله» باز کنند؛ کاری که در حوزهٔ ادبیات فارسی، مجلهٔ نقد ادبی پیشرو آن بوده و بنای آن را از سال ۱۳۸۸ گذارده است (رک. نقد ادبی، پاییز ۱۳۸۸، ش ۷، «سخن سردبیر») و تاکنون که حدود ۹ سال از حیات بخش «نقد مقاله» این فصلنامه می‌گذرد، بازخورد مثبتی هم در جامعهٔ علمی این حوزه داشته است. چاپ این مقالات می‌تواند به پویایی نقد، آگاه‌سازی جامعهٔ علمی و بهبود فضای علمی، ادبی و فرهنگی کشور یاری رساند. استاد پورنامداریان که آثارش از دستبرد سارقان فکر و سخن در امان نبوده است، سال‌ها پیش در مقالهٔ کوتاهی که در آن به برملا کردن سرقت یکی از این سارقان تازه‌کار از یکی از کتاب‌های خود

پرداخته است، درخصوص لزوم چاپ مقالاتی از این دست، خطاب به پژوهشگران و به طور ویژه، مسئولان مجلات حوزه ادبیات گفته بود:

بنده صلاح دیدم به جای هر شکایتی از ایشان این یادداشت را به مجله بنویسم تا شاید تنبیهی و تذکری باشد که نامبرده را از استغراق در این کار بازدارد و به کوشش و مطالعه برانگیزد و مانع شود که ایشان نیز به خیل پخته‌خواران بی‌صلاحیت فراغت‌جوی مدعی درآید. حقیقت آن است که نه نوشته بنده چنان گرانسنگ و قیمتی بوده است که به خاطر سرقتش عزا بگیرم و نه این خانم اولین کسی است که مرتکب این کار غیر ادبی شده است. متأسفانه در این سال‌ها اگرچه تحقیق و پژوهش چندان گسترش و عمق و دقت پیدا نکرده است، اما شیوه‌های سرقت و کتاب و مقاله‌سازی تنوع یافته است و از شرم و حیای ادبی کشف حجاب شده است... بنده فکر می‌کنم خاموشی و چشم‌پوشی از این مصداق‌ها و نمونه‌ها جز تشویق سارقان ادبی فایده‌ای ندارد و اگر نویسندگان خود فرصت پرداختن به این کار را ندارند، مجله‌ها باید بخشی از کوشش خود را صرف پرداختن به این امر کنند تا تعهد خود را در بهبود جو ادبی و فضای فرهنگی به انجام رسانند (پورنامداریان، ۱۳۷۶: ۲۳).

۷. راه‌های پس‌گیری مقالات سرقتی در مجلات علمی - پژوهشی

حال اگر پس از چاپ یک مقاله، به وسیله یکی از همین مقالات نقد یا گزارش صاحب/ صاحبان اثر مسروق یا یکی از مخاطبان مجله، سرقتی بودن آن برای جامعه علمی و مسئولان مجله علمی - پژوهشی چاپ‌کننده آن مقاله محرز شد، چه باید کرد؟ یکی از مجلات علمی - پژوهشی کشور در منشور اخلاقی خود مراحل برخوردش را با چنین مواردی این‌گونه بیان داشته است:

- دریافت مکتوب اتهام از سوی یک سازمان یا شخصیت حقیقی به وسیله دفتر مجله
- تشکیل جلسه هیئت تحریریه مجله و بررسی اولیه اتهام
- جمع‌آوری اسناد و ارزیابی آنها در صورت لزوم و تهیه صورت‌جلسه مبنی بر وارد بودن یا نبودن اتهام
- ارسال اتهام به نویسندگان مورد اتهام و درخواست پاسخ در مدت زمان مشخص شده

- بررسی جواب متهمین در جلسه هیئت تحریریه مجله و تصمیم‌گیری نهایی
- ارسال تصمیم به شاکی و متهم به همراه پیشنهادهای تنبیهی در صورتی که اتهام وارد تشخیص داده شود
- اطلاع‌رسانی به بالاترین مقام پژوهشی سازمان محل فعالیت متخلفین (نشریه مهندسی متالورژی، ۱۳۹۵).

مجله علمی - پژوهشی دیگری (تحقیقات مالی) در منشور اخلاقی خود راهکارهای ذیل را پیش‌بینی کرده است:

موارد سرقت علمی توسط مسئولان نشریه بررسی و برای حراست از اعتبار و زحمات دیگر پژوهشگران، بدون هیچ تساهل و چشم‌پوشی با توجه به میزان سرقت علمی به شرح ذیل برخورد قانونی می‌شود:

۱. مقاله رد خواهد شد و در صورت چاپ از روی سایت‌ها برداشته خواهد شد.
  ۲. اسامی همه نویسندگان مقاله در سیاه‌نامه نشریه‌های دانشگاه تهران قرار خواهد گرفت.
  ۳. از مراجع قضایی ذی‌صلاح پی‌گیری حقوقی خواهد شد.
  ۴. طی یک نامه رسمی پرونده سرقت علمی با سایر دانشگاه‌ها و نشریه‌های داخلی و خارجی مرتبط به اشتراک گذاشته خواهد شد.
  ۵. مراتب طی یک نامه رسمی به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)، دانشگاه‌ها، مؤسسه‌ها، نشریه‌ها و هر محلی که نویسندگان از امتیاز چاپ این مقاله استفاده کرده‌اند، اطلاع داده خواهد شد (دانشگاه تهران، ۱۳۹۵).^۳
- طبق ماده یک منشور اخلاقی فوق، مسئولان این مجله علمی - پژوهشی، در صورت برخورد با مقاله سرقتی قبل از مرحله چاپ ملزم به «رد مقاله» هستند و در مرحله پس از چاپ باید آن مقاله را «از روی سایت خود بردارند». از رویه اخیر که امروزه در بین مجلات معتبر جهانی رایج است، با عنوان «سلب اعتبار»^۴ یاد می‌شود. طبق جستجوی عباسیان و رجب‌زاده‌عصارها (۱۳۹۵ الف) تا تاریخ ۱۲ آبان ۱۳۹۵ تنها یک مورد حذف / سلب اعتبار مقاله در مجلات کشور داشته‌ایم (کتابداری و اطلاع‌رسانی)؛ اما با شیوع بد اخلاقی‌های پژوهشی در سال‌های اخیر، می‌توانیم شاهد رواج این رویه جهانی در مجلات علمی - پژوهشی باشیم. حتی بعضی محققان پیشنهاد راه‌اندازی تارنمایی شبیه به تارنمای

«Retraction Watch»^۵ را برای «مقالات سلب اعتبار شده ایرانی» مطرح کرده‌اند (عباسیان و رجب‌زاده‌عصارها، ۱۳۹۵الف)

اما در صورت برخورد با سرقت علمی در یک مقاله علمی - پژوهشی و احراز آن، چگونه می‌توان آن را سلب اعتبار کرد؟ رجب‌زاده‌عصارها و عباسیان بهترین و کارشناسی‌شده‌ترین رهنمود را در این خصوص، «رهنمود سلب اعتبار» (Retraction Guidelines) کوپ دانسته‌اند. در این رهنمود مسئول پیگیری و چگونگی سلب اعتبار مقاله سرقتی به شکلی دقیق بیان شده است:

مسئولیت پی‌گیری سلب اعتبار مقالات با سردبیر است. اگر سردبیر به هر طریقی مطمئن شد مقاله باید بی‌اعتبار اعلام شود، بعد از مطلع ساختن نویسنده(ها) باید این مطلب را طی یک یادداشت یا اطلاعیه به اطلاع خوانندگان برساند.

معمولاً این اطلاعیه به صورت جدا در آن مجله و هر پایگاه الکترونیکی نمایه‌کننده آن مقاله و مجله باید ذکر شود. اگر نشریه الکترونیکی باشد، امکان ویرایش مدخل اصلی فراهم است و در اصل مقاله سلب اعتبارشده هم این مسئله باید به وضوح ذکر شود. یکی از راه‌های آن نوشتن عبارت «بی‌اعتبار» به صورت نهان‌نگاری (Watermark) است. در تهیه این اطلاعیه یا بیانیه باید موارد زیر را در نظر داشت:

۱. اطلاعیه باید به طرق ممکن، به مقاله بی‌اعتبار پیوندهای ارجاعی لازم را داشته باشد؛
۲. مشخصات کامل مقاله باید دقیقاً و به وضوح مشخص باشد (از جمله عنوان مقاله، نام نویسنده و...)
۳. حتی الامکان در اسرع وقت منتشر شود و نیازی نیست تا انتشار دوره بعدی مجله منتظر بمانند؛
۴. دسترسی به اطلاعیه بدون محدودیت باشد و نیازی به پرداخت هزینه، عضویت و حق اشتراک برای خوانندگان نباشد؛
۵. دلیل سلب اعتبار و اینکه توسط چه کسی (سردبیر یا خود نویسنده) حذف شده، باید مشخص باشد؛
۶. مشخص باشد که یک اطلاعیه «سلب اعتبار» است، نه یک اصلاحیه یا یادداشت ساده؛
۷. از اصطلاحات و عبارات هجو و افتراآمیز باید عاری باشد (رجب‌زاده‌عصارها و عباسیان، ۱۳۹۵).

«کمیته اخلاق نشر» (کوپ) همچنین مراحل اقدامات لازم مسئولان یک مجله در صورت مواجهه با مقالات مشکوک به سرقت علمی (قبل و بعد از چاپ) را در قالب دو نمودار نشان داده است (برای ترجمه فارسی این نمودار رک. مجله فنون ادبی، ۱۳۹۶: «اصول اخلاقی انتشار مقاله»).

علاوه بر راهکارهای پیشنهادی کوپ و مجلات مذکور درباره مواجهه و مقابله با مقالات سرقتی، «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در آثار علمی» نیز راهکارهایی را در این خصوص ارائه کرده است. در ماده واحده این قانون، تهیه، عرضه یا واگذاری آثار علمی- پژوهشی (از جمله مقاله)، توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی با هدف ارائه کل اثر یا بخشی از آن توسط دیگری به عنوان اثر خود، «جرم» محسوب شده و برای مرتکب/ مرتکبان، مجازات‌های زیر در نظر گرفته شده است: اشخاص حقیقی مشمول مجازات نقدی درجه سه و محرومیت از حقوق اجتماعی درجه شش می‌شوند و مجازات اشخاص حقوقی حسب مورد، مطابق مواد ۲۰، ۲۱ و ۲۲ قانون مجازات اسلامی تعیین می‌گردد. تبصره ۶ این قانون، استفاده اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها، دانشجویان، کارکنان اداری و طلاب را از آثار متقلبان، علاوه بر «سلب هرگونه امتیاز مادی و یا معنوی مترتب بر آن و ملغی‌الاثربودن هرگونه مدرک تحصیلی، پایه، مرتبه علمی یا رتبه و یا عناوین مشابه علمی»، به ترتیب محکوم به مجازات‌های ۷ تا ۱۱ ماده ۸ قانون مقررات انتظامی هیئت علمی دانشگاه‌ها، ردیف (ب ۱) تا (ب ۵) ماده ۷ آیین‌نامه انضباطی دانشجویان، ردیف (د) تا (ک) ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری و قوانین و مقررات داسرا و دادگاه ویژه روحانیت دانسته است (قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در آثار علمی، ۱۳۹۶).

پیش از تصویب قانون «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در آثار علمی»، «قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان» نیز مجازات‌هایی را برای سارقان علمی، ادبی و هنری در نظر گرفته بود. آثار مورد حمایت این قانون عبارتند از: کتاب و رساله، جزوه و نمایشنامه و هر نوشته دیگر علمی و فنی و ادبی و هنری [مثل مقاله] (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، ۱۳۴۸: ماده ۲) و مجازات‌های پیش‌بینی شده در این خصوص، از این قرارند:

۱. هرکس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است، به نام خود یا به نام پدیدآورنده بدون اجازه او یا عامداً به شخص دیگری غیر از پدیدآورنده نشر یا

پخش یا عرضه کند به حبس تأدیبی از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، ۱۳۴۸: ماده ۲۳).

۲. شاکی خصوصی می‌تواند از دادگاه صادرکننده حکم نهایی درخواست کند که مفاد حکم در یکی از روزنامه‌ها به انتخاب و هزینه او آگهی شود (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، ۱۳۴۸: ماده ۲۷).

۳. مراجع قضایی می‌توانند ضمن رسیدگی به شکایت شاکی خصوصی نسبت به جلوگیری از نشر و پخش و عرضه آثار مورد شکایت و ضبط آن دستور لازم به ضابطین دادگستری بدهند (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، ۱۳۴۸: ماده ۲۹).

۸. نتیجه‌گیری

در مقاله حاضر، ضمن تعریف سرقت علمی و ذکر مصادیقی از آن در مقالات علمی-پژوهشی حوزه ادبیات فارسی، ابعاد این مسئله در سطح مقالات علمی-پژوهشی مورد بررسی قرار گرفت. طبق بررسی‌های انجام‌شده، مسئولیت این‌گونه از بداخلاقی‌های پژوهشی، در وهله نخست متوجه نویسنده/نویسندگان مقاله و در وهله بعد داوران، سردبیر و هیئت تحریریه مجلات علمی-پژوهشی است. نگارنده یکی از مهمترین عوامل افزایش سرقت علمی در سال‌های اخیر را علاوه بر انگیزه‌های فردی، سیاست‌های وزارتین علوم و بهداشت در اجبار اعضای هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی برای چاپ مقالات علمی-پژوهشی دانسته، استفاده از «سامانه‌های مشابه‌یاب متون» (در مرحله قبل از چاپ)، «نوشتن مقالات نقد» توسط پژوهشگران و آگاهان پیشینه تحقیق در حوزه‌های مطالعاتی مختلف (دیدگان بینا) و چاپ آن‌ها در مجلات علمی-پژوهشی، «سلب اعتبار» مقالات سرقتی و لغو امتیازهای حاصل از چاپ این دست مقالات (در مرحله پس از چاپ) را به عنوان راهکارهای عملی مؤثر برای مقابله با این پدیده غیراخلاقی معرفی می‌کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. خودبین چنان شدی که ندیدی مرا به چشم / پیش هزار دیده بینا چه می‌کنی؟ (پروین اعتصامی)
۲. برای نمونه نک. هجویری، *کشف المحجوب*: مقدمه مؤلف؛ سعدی شیرازی، *گلستان*: باب اول، حکایت ۳۲ (شاید و پادشاه).

۳. از طریق عباسیان و رجب‌زاده‌عصارها (۱۳۹۵ الف) به منشور اخلاقی این دو مجله اطلاع حاصل شد.

۴. «سلب اعتبار» معادل پیشنهادی عباسیان و رجب‌زاده‌عصارها (۱۳۹۵ الف) است برای اصطلاح «Retraction» که آن را بر عبارات پیشنهادی دیگری چون: «بازپس‌دهی»، «پس‌گرفتن»، «ارزش‌بازگیری»، «وجین»، «حذف»، «پس‌گیری» و «جا زدن» و «استرداد» ترجیح داده‌اند.

۵. در این تارنما (retractionwatch.com) مقالات سلب اعتبار شده جهان معرفی می‌شوند و محققان به اشتباهاتشان در تحقیقات علمی اعتراف یا آن را تکذیب می‌کنند.

کتاب‌نامه

«آیین‌نامه آموزشی دوره دکتری تخصصی (Ph.D)». (مصوب ۱۳۹۴/۱۱/۲۴). تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

«آیین‌نامه ارتقای اعضای هیئت علمی مؤسسه‌های آموزش عالی، پژوهشی و فناوری دولتی و غیردولتی». (مصوب ۱۳۹۴/۱۲/۱۸). تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.

«آیین‌نامه مصادیق تخلفات پژوهشی». (مصوب ۱۳۹۳/۱۲/۲۳). تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. پایگاه خبری دیده‌بان علم ایران. (دسترسی ۲ اسفند ۱۳۹۵). <www.isw.ir>

پژوهشگاه علوم و فناوری ایران (ایرانداک). (دسترسی ۲ اسفند ۱۳۹۵). <www.irandoc.ac.ir> پورنامداریان، تقی. (۱۳۷۶). «سرقت ادبی». کتاب ماه ادبیات. ش ۲. ص ۲۳.

خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا). (دسترسی ۹ اسفند ۱۳۹۵). <www.isna.ir>

دانشگاه تهران، «سامانه نشریه تحقیقات مالی». (دسترسی ۳ اسفند ۱۳۹۵). <<https://jfr.ut.ac.ir>> دانشگاه شهید بهشتی. (دسترسی ۳ اسفند ۱۳۹۵). <www.en.sbu.ac.ir>

دانشگاه فردوسی مشهد، «سامانه مجله جستارهای ادبی». (دسترسی ۲ اسفند ۱۳۹۵). <jls.um.ac.ir>

رجب‌زاده‌عصارها، امیرحسین. (۱۳۹۵). «تقلب در درج نام نویسندگان». (دسترسی ۲ اسفند ۱۳۹۵). <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=49>>

رجب‌زاده‌عصارها، امیرحسین و عباسیان، زهره. (۱۳۹۵). «سلب اعتبار مقالات منتشرشده: پیشنهادهایی برای مجلات ایرانی». (دسترسی در ۲۵ بهمن ۱۳۹۵).

<<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=48>>

سامانه مشابه‌یاب متون سمیم نور. (دسترسی ۲ اسفند ۱۳۹۵). <www.samimnoor.ir>

سعدی شیرازی. (۱۳۸۱). گلستان سعدی. تصحیح و توضیح: غلامحسین یوسفی. تهران: خوارزمی.

شریفی صحی، محسن. (۱۳۹۵). «گریماس، یک روش مرده». نقد ادبی. س ۹. ش ۳۴. صص ۲۰۱-۲۱۴.

- عباسیان، زهره و رجب‌زاده عصارها، امیرحسین. (۱۳۹۴ الف). «دلایل ارتکاب سرقت علمی چیست؟» (دسترسی در ۳ اسفند ۱۳۹۵). <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=25>>
- عباسیان، زهره و رجب‌زاده عصارها، امیرحسین. (۱۳۹۴ ب). «سرقت علمی چیست»، (دسترسی در ۲۵ بهمن ۱۳۹۵). <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=14>>
- عباسیان، زهره و رجب‌زاده عصارها، امیرحسین. (۱۳۹۵ الف). «سلب اعتبار مقالات منتشرشده در نشریات». (دسترسی ۲ اسفند ۱۳۹۵). <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=47>>
- عباسیان، زهره و رجب‌زاده عصارها، امیرحسین. (۱۳۹۵ ب). «راه‌های مبارزه با سوء رفتارهای پژوهشی». (دسترسی ۶ اسفند ۱۳۹۵) <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=35>>
- «قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان». (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱). تهران: مجلس شورای ملی.
- «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی». (مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۹۶). تهران: مجلس شورای اسلامی.
- کمیته اخلاق پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. (۱۳۹۰). منشور و موازین اخلاق پژوهش. اهواز: دانشگاه شهید چمران اهواز.
- مجله فنون ادبی. (دسترسی ۲۰ شهریور ۱۳۹۶). <liar.ui.ac.ir>
- معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری. (دسترسی ۹ اسفند ۱۳۹۵). <www.isti.ir>
- منصوری، مجید. (۱۳۹۶). «سرقت ادبی جدید با روش کهن». *نقد ادبی*. س ۱۰. ش ۳۹. صص ۱۹۹-۲۰۹.
- نشریه مهندسی متالورژی. (دسترسی ۱۱ اسفند ۱۳۹۵). <www.metalleng.ir>
- واعظ‌زاده، عباس. (۱۳۹۶). «آن باده همان است اگر شیشه دگر شد». *نقد ادبی*. س ۱۰. ش ۳۹. صص ۲۱۱-۲۱۵.
- واعظ‌زاده، عباس. (۱۳۹۶). «همچو عکس ماه اندر آب جو». *نقد ادبی*. س ۱۰. ش ۳۹. صص ۲۱۷-۲۲۲.
- هجویری، علی بن عثمان. (۱۳۸۶). *کشف‌المحجوب*. مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمود عابدی. تهران: سروش.
- همایش بررسی راهکارهای پیشگیری از سرقت علمی. (دسترسی ۲ اسفند ۱۳۹۵). <ictrc.ac.ir/plagconf>
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۹). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. تهران: هما.